

УДК 821.162.1.09

DOI 10.35433/2220-4555.25.2026.fil-2

Вікторія Білявська,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ORCID: 0000-0001-5676-3945

wiktoria11288@gmail.com

ДОСВІД СИБІРСЬКОГО ЗАСЛАННЯ В СПОГАДАХ ЄВИ ФЕЛІНСЬКОЇ ТА РУФІНА ПЕТРОВСЬКОГО

У статті на прикладі «Спогадів з подорожі до Сибіру, перебування в Березові та Саратові» Є. Фелінської та «Мемуарів про перебування в Сибіру» Р. Петровського проаналізовано досвід сибірського заслання обох митців, а також здійснено порівняльний аналіз творів, окреслено жанрові та стилістичні особливості, притаманні текстам кожного з авторів. З'ясовано, що в першій половині ХІХ ст. польськими романтиками було створено інfernальну та мартирологічну візію Сибіру, яка зводилася до патріотичної тематики й нівелювала будь-які інші способи омовлення досвіду заслання. Мемуаристика презентувала інші бачення сибірської тематики та відмінний від утвердженого в художній літературі досвід заслання, однак, суттєво не вплинула на глибоко вкорінений, канонізований митцями романтичний стереотип і не розвінчала наявний міф, який часто й сама використовувала.

Спогади засланців значно розширили та збагатили сибірську тематику популярними для літератури тогочасної епохи пейзажними замальовками, етнографічними нарисами й дослідженням екзотичного для пересічного європейця побуту корінних народів. Вони були одними із перших праць, які наближали далеку Азію до європейського читача. Митці звертали увагу на механізми імперської урядової політики, з-поміж яких етнічна асиміляція, обов'язковість російської мови для корінних народів, маніпуляція релігією, законодавством та інші механізми, які допомагали тримати впокореними численні народи Сибіру.

Для мемуарів Р. Петровського характерна відкритість, глибока емоційність та гостра критика владних структур Російської імперії, чого Є. Фелінська собі не могла дозволити з огляду на цензуру. «Спогади з подорожі до Сибіру...» постають складним жанровим утворенням, яке об'єднує нотатки з подорожі, щоденник, листи, етнографічні нариси та фольклорні елементи, а «Мемуари про перебування в Сибіру» мають більш чітку структуру й неускладнені генологічними нашаруваннями.

Ключові слова: мемуари, спогади, заслання, Сибір, Р. Петровський, Є. Фелінська.

Wiktoria Bilawska. Doświadczenie syberyjskiego zesłania we wspomnieniach Ewy Felińskiej i Rufina Piotrowskiego

W artykule na przykładzie „Wspomnień z podróży na Syberię, pobytu w Berezowie i w Saratowie” E. Felińskiej oraz „Pamiętników z pobytu na Syberii” R. Piotrowskiego przeanalizowano doświadczenia syberyjskiego wygnania obu autorów. Przeprowadzono analizę porównawczą ich dzieł, określając cechy gatunkowe i stylistyczne właściwe dla tekstów każdego z nich. Ustalono, że w pierwszej połowie XIX wieku polscy romantycy stworzyli infernalną i martyrologiczną wizję Syberii, która sprowadzała się do tematyki patriotycznej i niwelowała inne sposoby opisywania doświadczenia zesłania. Choć pamiętnikarstwo prezentowało inne spojrzenie na temat syberyjski niż literatura piękna, nie wpłynęło ono znacząco na głęboko zakorzeniony romantyczny stereotyp i nie obaliło istniejącego mitu, z którego często samo korzystało.

Wspomnienia zesłańców znacząco rozszerzyły i wzbogaciły tematykę syberyjską o popularne w ówczesnej literaturze szkice krajobrazowe, eseje etnograficzne oraz badania nad egzotycznym dla przeciętnego Europejczyka życiem ludów tubylczych.

Były to jedne z pierwszych prac przybliżających daleką Azję europejskiemu czytelnikowi. Autorzy zwrócili uwagę na mechanizmy imperialnej polityki rządowej, takie jak asymilacja etniczna, narzucanie języka rosyjskiego ludom tubylczym, manipulacja religią i prawem, co pomagało utrzymać w uległości liczne narody Syberii.

Wspomnienia R. Piotrowskiego charakteryzują się otwartością, głęboką emocjonalnością i ostrą krytyką struktur władzy Imperium Rosyjskiego, na co E. Felińska nie mogła sobie pozwolić ze względu na cenzurę. „Wspomnienia z podróży na Syberię...” jawią się jako złożona formacja gatunkowa, łącząca notatki z podróży, dziennik, listy, eseje etnograficzne i elementy folkloru, podczas gdy „Pamiętniki z pobytu na Syberii” mają bardziej klarowną strukturę i nie są skomplikowane przez warstwy genologiczne.

Słowa kluczowe: pamiętniki, wspomnienia, zesłanie, Syberia, R. Piotrowski, E. Felińska.

Viktoria Biliavska. The Experience of Siberian Exile in the Memoirs of Eva Felinska and Ruffin Piotrowski

Based on "Memoirs of a Journey to Siberia, Stay in Berezov and Saratov" by E. Felinska and "Memoirs of a Stay in Siberia" by R. Piotrowski, this article analyzes the Siberian exile experience of both authors. It provides a comparative analysis of their works, outlining the genre and stylistic features inherent in each text. It has been established that in the first half of the 19th century, Polish Romantics created an infernal and martyrological vision of Siberia, focused on patriotic themes, which overshadowed other ways of articulating the exile experience. While memoir literature presented a different perspective from fiction, it did not significantly alter the deeply rooted Romantic stereotype or debunk the existing myth, which it often utilized itself.

The exiles' memoirs significantly expanded and enriched the Siberian theme with landscape sketches, ethnographic essays, and studies of the indigenous peoples' lifestyle, which was exotic to the average European. These were among the first works to bring distant Asia closer to the European reader. The authors highlighted the mechanisms of imperial government policy, including ethnic assimilation, the mandatory use of the Russian language for indigenous peoples, and the manipulation of religion and legislation, all aimed at keeping the numerous peoples of Siberia in subjugation.

R. Piotrowski's memoirs are characterized by openness, deep emotionality, and sharp criticism of the Russian Empire's power structures – something E. Felinska could not afford due to censorship. Her "Memoirs of a Journey to Siberia..." emerges as a complex genre formation combining travel notes, diaries, letters, ethnographic essays, and folklore elements, whereas "Memoirs of a Stay in Siberia" has a clearer structure and is not complicated by genealogical layering.

Key words: memoirs, exile, Siberia, R. Piotrowski, E. Felinska.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Для польської літератури Сибір став простором, довкола якого була сконструйована особлива форма романтичного міфу, що надовго утвердився в національній пам'яті. Ключову роль у цьому відіграли погляди А. Міцкевича та Ю. Словацького, що, знаходячи своє відображення в художніх текстах, надовго закарбовувалися у свідомості поляків як єдино можливі. Інfernальна та мартирологічна візія Сибіру зводилася до патріотичної тематики й нівелювала будь-які інші способи омовлення досвіду заслання. Проклята земля, пекло, безкрайній крижаний простір, холод і забуття з одного боку, та місце духовного подвигу, самопожертви, зречення та відродження польського народу – з іншого, такими були атрибутивні ознаки, які утвердила в образі Сибіру художня література доби романтизму. Не беручи до уваги попередній досвід польських вигнанців, скажімо, представників Барської конфедерації, як зауважує А. Баглаєвський: «Романтики виразно перенесли сибірську тематику в сучасну їм епоху. Це було пов'язано із переконанням, що призначенням засланців була цивілізаційна, релігійна та політична місія. <...> Йшлося про створення духовного сибірського досвіду» [3, с. 173–174], який об'єднав би не лише тих, хто був засуджений на заслання, але й тих, кому вдалося уникнути такого покарання.

Мемуаристика, до якої зараховуємо «Спогади з подорожі до Сибіру, перебування в Березові та Саратові» Є. Фелінської й «Мемуари про перебування в Сибіру» Р. Петровського, презентувала інше бачення сибірської тематики та відмінний від утвердженого в художній літературі досвід заслання, однак суттєво не вплинула на глибоко вкорінений, канонізований митцями романтичний стереотип і не розвінчала наявний міф, який часто й сама використовувала. Спогади засланців значно розширили та збагатили сибірську тематику популярними для літератури тогочасної епохи пейзажними

замальовками, етнографічними нарисами й дослідженням екзотичного для пересічного європейця побуту корінних народів. Вони були одними з перших праць, які наближали далеку Азію до європейського читача. У статті зосередимо увагу на презентації індивідуального досвіду заслання, відображеного в мемуарах і спогадах Є. Фелінської та Р. Петровського, митців українсько-польського культурного пограниччя епохи романтизму.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Біографія і творчий доробок Є. Фелінської ставали об'єктом праць багатьох польських науковців, зокрема виокремимо Ю. Бахужа (звернувся до світоглядних орієнтирів генерації романтиків, представлених на сторінках спогадів), А. Кучинського (розглянув сибірський період заслання мемуаристки), Х. М. Малговської (з'ясувала основні етапи написання «Спогадів із подорожі до Сибіру...»), А. Рочко (проаналізувала емоційний аспект у «Спогадах із подорожі до Сибіру...»), В. Сливовської (дослідила роль і місце Є. Фелінської в «Співдружності польського народу» Ш. Конарського й подальші наслідки для авторки), З. Трояновичової (акцентувала увагу на значенні мемуарної спадщини волинянки для літератури заслання (фр. *la litterature deportée* або ж пол. *literatura zeszykowa*, термін, який належить А. Міцкевичу)) та ін. Найбільш ґрунтовна праця «Фелінська» («Felińska» (2012), основу якої становлять, зокрема невидані до сьогодні архівні матеріали, належить М. Цвенк (Круль).

До вивчення життєвого шляху та особливостей творчості Р. Петровського в польському літературознавстві зверталися Ю. Бахуж. Науковець здійснив комплексне дослідження біографії та історії видання й подальших перекладів мемуарів, А. Вітковська, яка проаналізувала еміграційний досвід автора, А. Кучинський та В. Сливовська, котрі зосередили увагу на судовому процесі волинянина, періоді заслання та втечі. Найновішою працею, присвяченою мемуаристу, є дослідження І. Х. Пугачевич «Із французької перспективи – про заслання до Сибіру Руфіна Петровського та його еміграційний вимір» («Z francuskiej perspektywy – o zeszyłce na Syberię Rufina Piotrowskiego i jej emigracyjnym wymiarze») (2016).

В українському науковому дискурсі перші праці, присвячені обом митцям, належать В. Єршову. Дослідник узагальнив їхню творчість під назвою в книзі «Література репресованих волинян». Мемуаристику Є. Фелінської в різних аспектах досліджує В. Білявська. Творча спадщина Р. Петровського залишається на маргінесі літературознавчих студій. У сучасній перспективі постаті видатних волинян розглядаються переважно в межах краєзнавчої тематики, а їхні не перекладені українською мовою тексти й до сьогодні залишаються маловідомими для вітчизняного читача, що й обумовлює **актуальність** цієї праці.

Мета статті – проаналізувати представлений на сторінках мемуарів та спогадів досвід арешту Р. Петровського, заслання до Сибіру обох митців, а також здійснити порівняльний аналіз творів, зосередившись на жанрових і

стилістичних особливостях, притаманних текстам кожного з авторів. Поставлена мета передбачає застосування біографічного, типологічного й культурно-історичного методів.

Виклад основного матеріалу. Задля увиразнення історичного контексту та виокремлення особливостей презентації досвіду заслання, варто звернутися до ключових фактів із життєпису мемуаристів. Р. Петровський – уродженець містечка Малин Радомисльського повіту Київської губернії, активний учасник Листопадового повстання, представник Великої еміграції, діяч, заангажований у підпільну антиурядову діяльність, спрямовану проти деспотії царату, «один з найлегендарніших і найвідоміших волинян, який пройшов через горнила сибірського ув'язнення, а згодом став видатним письменником-мемуаристом, який голосно й правдиво розповів європейському читачеві про сибірську каторгу й заслання» [1, с. 488]. Свою конспіративну діяльність Р. Петровський розпочинає в 1843 р. у Кам'янці-Подільському з фальшивим англійським паспортом, виданим на ім'я Юзефа Каттаро (Józef Cattaro) [2, с. 16] або ж варіант прізвища, зазначеного самим автором на сторінках мемуарів, – Catharo. Повернутися відкрито до Російської імперії він не міг, оскільки від закінчення Листопадового повстання вважався особливо небезпечним злочинцем, який врятувався еміграцією. Заробляв на життя уроками французької мови й паралельно намагався розбудувати підпільну мережу, установити відповідні контакти, у такий спосіб виконавши місію закордонного Польського демократичного товариства, до нього належав ще з 1837 р. Невдовзі Р. Петровський, зраджений своїми ж земляками, один з яких виявився оплаченим поліцією провокатором, потрапив під арешт, а в 1844 р. через сім місяців ув'язнення та слідства в Києві отримав смертний вирок, пізніше замінений на довічну каторгу в Сибіру. Покарання відбував поблизу Тари. Практично відразу Р. Петровський починає планувати втечу. У 1846 р. майбутньому мемуаристові вдається втекти й за вісім місяців, подолавши значний шлях «завдяки сильній волі, непорушній вірі» [1, с. 490], дістатися до Парижа.

Поява Р. Петровського в найважливішому осередку польської еміграції викликала неабияке пошвавлення, позаяк за всю довгу історію заслань за Урал, окрім Моріца Беньовського, нікому більше не вдавалося звідти втекти. Випадок митця став другим в історії. Як стверджує І. Х. Пугачевич на основі проаналізованої французької преси того часу, «найближчі, серед яких А. Міцкевич, А. Янушкевич, Ю. Б. Залеський, К. Сенкевич, А. Ходзько й інші, зустріли його як національного героя; він неодноразово розповідав їм про свою історію, свідчачи там, у Франції, про власну долю та інших сибірських засланців» [11, с. 102]. Від 1848 р. Р. Петровський проживає в Галичині, яка була частиною Австрійської імперії. До цього періоду належать відомості про початок роботи над спогадами, що в 1850 р. були повністю завершені, а останній із трьох томів був виданий у 1860 р. в Пруссії.

Не менш драматичною була й доля Є. Фелінської, уродженої Вендорфф. Походить майбутня мемуаристка зі здібної шляхецької родини, маєток якої

знаходився в селі Узноха Слущького повіту Мінської губернії. Після заміжжя в 1811 р. із Герардом Фелінським, братом відомого громадського діяча і драматурга Алойзи Фелінського, переїжджає до Луцького повіту, а в 1820 р., коли чоловік стає депутатом канцелярії Волинської губернії, – до Житомира. Після смерті чоловіка в 1833 р. залишається єдиною опікункою для шести дітей і хворої матері. У Кременці, важливому тогочасному осередку польської освіти, культури та громадського життя Правобережжя, Є. Фелінська не лише намагається забезпечити належну освіту синам, але й продовжує активно співпрацювати зі Шимоном Конарським та його таємною організацією «Співдружність польського народу». Шукаючи відповідь на питання, чому мати шістьох дітей, яка залишилася без підтримки чоловіка, наважилася на підпільну антиурядову діяльність, М. Круль, багатолітня дослідниця життя і творчості Є. Фелінської, зауважує: «Вона долучилася до Співдружності, імовірно, не очікуючи, що незабаром здобуде титул головної соратниці Ш. Конарського, який також отримує статус особливого в'язня після її арешту» [7]. Зі згоди емісара, який пізніше поплатиться життям за свою діяльність (був розстріляний у Вільні в 1839 р.), вона стала організаторкою окремих жіночих осередків співдружності, створених на теренах Волині й Поділля. Жінки були покликані виконувати функції секретарів, зв'язківців і вчителів.

У 1838 р. проведено обшук у домі Фелінських, а після одинадцяти днів очікування рішення із Житомира, повідомлено, що арештантку мають доставити до Вільна на засідання слідчої комісії. Згодом справу передали до Києва. У лютому 1839 р. судовий процес завершився, а Є. Фелінську, яку визнали однією з найбільш активних і небезпечних учасниць, засудили спочатку до позбавлення права дворянства з повною конфіскацією маєтку й довічного заслання в Сибір, а пізніше вирок дещо пом'якшили, залишивши титул. Покарання майбутня мемуаристка відбувала в Березові, а потім у Саратові. Після помилування у 1844 р. повернеться на Волинь, де скрутне матеріальне становище змусить зайнятися літературною творчістю. Саме там будуть написані «Спогади з подорожі до Сибіру...», які принесуть їй загальноєвропейське визнання й не лише в польських еміграційних колах.

Спогади обох авторів мають дещо подібну історію публікації, продиктовану традиційним для ХІХ ст. підходом до видання творів такого жанру. Однак, незважаючи на те, що спочатку були надруковані окремі фрагменти праць («Спогади з подорожі до Сибіру...» в 1845–1846 рр. періодично з'являлися на сторінках часопису «Athenaeum», а «Мемуари про перебування в Сибіру» протягом 1851 р. – у «Przegląd Poznański»), остання найповніша версія трьохтомного видання Є. Фелінської побачила світ у 1852–1853 рр., а мемуари Р. Петровського – лише в 1860–186 рр., тобто майже через десять років після появи перших уривків. Уже після смерті Р. Петровського в 1902 р. в Кракові Я. Чубек видав скорочену версію мемуарів під назвою «Утеча із Сибіру», доповнивши їх вступом із розлогою біографією видатного діяча та власними

уточненнями, які, на думку Ю. Бахужа: «часто спотворювали намір автора» [2, с. 2]. Головною відмінністю, яка загалом мала вплив на стиль мемуарів, стало написання Р. Петровським тексту в Австрії, а видання – в Пруссії, де цензура була не такою суворою, а про досвід сибірської каторги й утечі письменник міг говорити відкрито. Є. Фелінська, не покидаючи меж Російської імперії, перебуваючи під постійним прискіпливим наглядом поліції й після повернення на Волинь, була змушена вдаватися до завульовувань на кшталт «подорож до Сибіру», що насправді було евфемізмом арештантського етапування, до зміщення акцентів і численних замовчувань, які призвели до виникнення суттєвих прогалин в її біографії. Повний життєпис дослідникам вдалося відновити на основі виданих значно пізніше спогадів варшавського єпископа З. Щ. Фелінського, сина авторки, та архівних матеріалів З. Понятовської, її доньки.

Про популярність текстів обох митців далеко за межами батьківщини та їхнє прижиттєве визнання дозволяють говорити численні переклади спогадів різними європейськими мовами. Мемуари Р. Петровського, за словами І. Х. Пугачевич, у II половині XIX ст. «були однією з найбільш читабельних позицій серед еміграційної мемуарної літератури» [11, с. 100]. У 1862 р. Л. Кеніг здійснив переклад мемуарів німецькою мовою, а в 1863 р. Ю. Клачко – французькою. Згодом з'явилися переклади шведською, данською, нідерландською, англійською та норвезькою мовами, які загалом налічували щонайменше одинадцять видань, а такого успіху, як стверджує Ю. Бахуж, «жодні польські мемуари XIX ст. не мали» [2, с. 18]. «Спогади з подорожі до Сибіру...» Є. Фелінської перекладені англійською мовою К. Л. Ширмою в Лондоні в 1852 р., перевидані в 1853 – 1854 рр. У Копенгагені в 1855 р. на основі англійської версії перекладу опубліковано текст данською мовою. У Парижі в 1857 р. з'явився переклад французькою мовою. Окрім цікавої проблематики та особистого досвіду заслання, представленого в текстах, увагу читачів привертала й непересічні постаті самих письменників. Р. Петровський і його унікальна втеча з Сибіру надовго утвердилися в національній пам'яті як приклад героїзму та самопожертви в ім'я народу. Є. Фелінська разом з П. Вільчопольською та Ю. Жонжевською в польській історії стали першими репресованими за політичну діяльність жінками. Відомості про їхнє заслання дослідники знаходять у спогадах Є. Фелінської, першої польки, яка так детально описала досвід свого заслання в тритомному виданні [4, с. 69]. На думку В. Сливовської та Х. М. Малговської, спогади авторки з огляду на розгорнуті описи місцевого населення, звичаїв, а також своєрідну «проникливість» погляду, роблять Є. Фелінську предтечею сучасної репортажистики.

Обов'язковий напис на кожному примірнику спогадів: «Друк дозволяється з умови надання Комітету цензури визначеної законом кількості екземплярів» [6] – наперед визначав стиль, авторську манеру оповіді й проблематику, позаяк, лише оминаючи найгостріші моменти, книга могла побачити світ.

Є. Фелінська свідомо відмовилася від звернення до найбільш чутливих для царського режиму тем. Тому, на відміну від мемуарів Р. Петровського, читач не знайде жодних згадок про арешт, слідство та судовий процес у резонансній справі учасниці «Співдружності польського народу».

А. Рочко вказує на те, що «Є. Фелінська на основі спогадів справляє враження особи замкненої, хоча й дуже вразливої. <...> Образ заслання до Березова, а потім Саратова будується на релігійних, цивілізаційних, педагогічних і художніх рефлексіях. Сфера внутрішніх переживань, таких як біль, страждання, любов, страх, є табуваною темою, ніби вони мають відібрати ту внутрішню силу, яка, попри все, виявляється через барвисту розповідь, викладену з літературним хистом» [12, с. 186]. Не знайшли, до прикладу, свого відображення в спогадах переживання, які хвилювали авторку в останні дні перед від'їздом з Києва, а саме пошук опікунів для її дітей, бо, як стверджує М. Круль: «Згідно з розпорядженням генерал-губернатора Бібікова, сироти мали потрапляти під державну опіку, що призводило до їхнього вивезення вглиб росії та влаштування в урядові заклади» [7], що було абсолютно недопустимо для Є. Фелінської. 11 березня 1839 р. мемуаристка разом з двома іншими жінками залишила Київ. Попереду на них чекав місяць складної та виснажливої поїздки через усю Російську імперію до далекого Сибіру. Подорож з Тобольська до Березова, безпосереднього місця заслання, подана письменницею у формі щоденника за чіткою хронологією та з докладним датуванням.

Заслання жінка витримувала з гідністю, не втрачаючи надії колись повернутися додому. Проте не полишала її й туга за дітьми, доволі часто почувалася вразливою, самотною, хоча стверджувала на сторінках мемуарів, що «самотність ніколи не була для мене тягарем, навпаки, я приймала її навіть із певним задоволенням; хоча я і люблю товариство, та вміла замінити його брак і ніколи не відчувала нудьги, залишаючись наодинці з собою. Чому ж самотність, що чекала на мене в Березові, так лякала мою уяву, жахала, мов масив глибокої темряви, у якій неможливо розгледіти ані дна, ані берегів?» [6, с. 52]. З часом почали дошкуляти хвороби, загострені шкідливим для європейки кліматом. Ще одним важливим, на думку В. Цедра, чинником, який також впливав на погіршення самопочуття мемуаристки, стала неможливість здійснення релігійних практик, оскільки в Березові не було ані католицької святині, ані священника. Найближчим місцем, де засланка могла би брати участь у месі, був Тобольськ, який від Березова відділяли сотні кілометрів, тому «письменниця відчувала духовну порожнечу» [4, с. 74]. Про лист до губернатора з проханням дозволити переїзд до місцевості з більш лагідним кліматом, про медичну комісію, яка оглядала жінку, дослідники дізналися з архівних матеріалів, адже спогади були покликані сформулювати образ сміливої жінки, котра стійко витримувала всі випробування, справжньої «Скелі», як її

називали в підпільній організації Ш. Конарського. Подібні факти могли зчитуватися як ознака слабкості й вадити такому реноме.

На окрему увагу заслуговує представлена на сторінках мемуарів історична та етнокультурна візія життя корінних народів Півночі, хантів та ненців. Детальний опис матеріальної та духовної культури цих спільнот дав привід у майбутньому вважати Є. Фелінську предтечею сибірських етнографічних студій. У текстовому масиві мемуарів є також детальна етнографічна розвідка, що стосується зовнішнього вигляду представників корінних народів, їхньої мови, вірувань, місця проживання, способу життя, і вибудовується за принципом порівняння.

Мемуаристці з її намаганням дослідити проблему негативних наслідків колонізації корінного народу вдається простежити також, як спрацював один із методів завоювання, широко застосований росіянами щодо ненців і хантів – а саме навернення в православ'я. Як зауважує авторка, ханти і ненці вже після прийняття християнства продовжували таємно вшановувати власних богів, а релігію колонізаторів набували для того, щоб отримати звільнення від податку, який називався ясаком. Подібне явище зберігалося в Російській імперії до початку ХХ ст. Спогади дозволяють говорити про те, що імперська політика використовувала релігію як дієвий механізм упокорення поневолених корінних етносів Сибіру. Описуючи наслідки тривалої колонізації Сибіру, Є. Фелінська наголошувала на беззаконні місцевих чиновників, чие свавілля щодо корінних народів лише посилювалося з віддаленням від центру.

Спогади Є. Фелінської знаходяться на помежів'ї художньої літератури та публіцистики й документалістики, адже в основі містяться дані історії та географії, які породжують наративну багатовекторність і багат шаровість, а сукупно дають змогу окреслити генологічну своєрідність «Спогадів із подорожі до Сибіру...», яка полягає в синкретичній складовій, синтетичній домінанті з потужними міжродовими та жанровими взаємовпливами. Авторка у заголовку прямо визначила піджанрову модифікацію свого твору, яка чітко лягає у генологічну парадигму спогадів – сибірські. Піджанровою модифікацією твору є також подорож як різновид генології мемуаристичної парадигми, нарівні власне з мемуарами, спогадами, подорожжю, щоденником, листами та ін. Арешт та засудження вказують на ще одну жанрову дефініцію твору – примусовість пересування вигнанниці з Правобережжя в далекі Березове та Саратов, що ілюструє ще одне визначення – жіночі сибірські спогади з примусової подорожі. Звернемо також увагу на особливості відтворення простору в «Спогадах з подорожі до Сибіру...», який однозначно відрефлектований письменницею як небезпечний, екзотичний та екстремальний одночасно, що вказує ще на один вимір жанрового коду.

«Мемуари про перебування в Сибіру» Р. Петровського, на думку В. Єршова, «твір складний для сприйняття як за своєю структурою, так і за емоційним навантаженням. Він органічно поєднав елементи мемуаристичності

й сповідальності, репортажності й документалізму, подорожніх записок і політичної відозви, краєзнавчих спостережень і етнографічних заміток, і навіть – інструктивних порад щодо безпеки життя в незвичних екстремальних умовах, поведінки й спілкування з мешканцями Сибіру. У той самий час мемуари являють собою безцінний документ епохи, історії краю, покарань і заслання» [1, с. 491]. За жанровою характеристикою – це мемуари із заслання з філософсько-рефлексійною та пригодницькою домінантою. Оповідь Р. Петровський починає задовго до арешту й заслання. Практично весь перший том мемуарів присвячений аналізу політичної ситуації в польських колах Франції, діяльності аристократичної та демократичної партій, складної долі емігранта, який намагається бути корисним для свого краю навіть на чужині.

На відміну від Є. Фелінської, яку до літературної діяльності спонукало безгрошів'я, автор узявся за письмо з почуття обов'язку, оскільки, «кожен вчинок, кожна дія, бодай найменша, навіть хибна чи невідповідна щодо засобів, часу та місця, але спрямована на визволення вітчизни з-під чужоземного ярма, вже завдяки самому цьому наміру стає надбанням народу! Бо вона свідчить нинішньому і свідчитиме майбутнім поколінням, якою дорогою для серця поляка має бути свобода і незалежність своєї землі» [8, с. IV]. Письменник мислить себе і свій шлях лише як частину загальнонаціональної історії, тому патріотичний пафос буде однією з характерних рис його мемуарів, однак він не стане на заваді проявленню складного й багатовимірного авторського «я», якому буде властива зокрема й емоційна глибина переживань. Під час арешту та допиту в Кам'янці-Подільському письменник із жахом згадує трагічний фінал Ш. Конарського і з «почуттям справжнього болю» [8, с. 255] та відчаю, попросившись із життям, очікує на смертний вирок. Готуючись до етапування в Сибір, Р. Петровський зазначає: «Мені було надзвичайно сумно й тужливо, особливо через те, що я не побачився зі своїми батьками, яких уже ніколи в житті не сподівався побачити – сльози мимоволі котилися з моїх очей» [8, с. 105].

На сторінках мемуарів бачимо також гостру критику державних структур Російської імперії та її урядовців. Автор підкреслює рису, «властиву всім без винятку москалям: кожен з них – злодій, і тим більший і зухваліший, чим вищим і знатнішим посадовцем, чиновником він є <...>, а найясніший цар у цьому ремеслі – найбільш досконалий» [8, с. 304]. Побіжно з іронією Р. Петровський згадує про те, як під час арешту в нього вилучили (украли) добру англійську бритву й французько-італійський словник, які йому так і не були повернуті.

У другому томі мемуарист з дагеротипною точністю описує в'язницю в Києві, постійні обшуки, ревізії та допити, які проводив особисто генерал-губернатор Д. Бібіков, що свідчило про важливість арештанта й послідовне дотримання політики викорінення польського визвольного руху. Зіткнувшись особисто із репресивною системою Російської імперії, Р. Петровський уводить

у мемуарне полотно фрагмент, присвячений діяльності таємної поліції, представники якої намагалися усіма можливими способами зламати опір в'язнів. Так описує Р. Петровський досвід психологічного тиску: «До однієї з найбільших, морально болісних прикростей в'язниці належать очі вартового, який стоїть біля самих дверей і безперервно дивиться крізь віконце, втупившись у в'язня; очі, що невблаганно переслідують нещасного в усіх його рухах і почуттях. У цьому безперервному, майже нерухомому й пильному спогляданні є щось таке люте й безжальне, що згодом ці очі починають здаватися в'язневі двома кинджалами, які шматують його зсередини» [9, с. 41]. Стирання кордонів, позбавлення найменшого особистісного простору, постійний контроль – один із методів, яким таємна поліція намагалася принизити та зламати людину. Також автор розмірковує над природою зла, властивого московитам, і з гіркотою доходить висновку: «З московських рук не так-то легко вирватися. Чому? Адже і москалі – люди. Та вони ніби й люди, але більше від диявола, ніж від людини походять; краще з ними ніколи не мати жодних справ» [9, с. 46]. Осмислюючи досвід заслання, митець говорить про несправедливість, унаслідок якої «воля деспота, обдерши з мене ознаки вільної людини й понизивши до стану худоби, призначила мені провести решту життя у несвободі, яку зазвичай супроводжують численні фізичні та моральні страждання» [9, с. 192]. Особливо дошкульним для Р. Петровського, який не вчинив жодного морального переступу, було спільне перебування з кримінальними злочинцями, котрі опинилися в такій самій ситуації, що й він сам, за вбивства й розбій.

Шлях Р. Петровського в 1844 р. із Києва до Тобольська, далекого Сибіру, був проторований багатьма поколіннями в'язнів і мало чим відрізнявся від того, який пододала в 1839 р. Є. Фелінська. Серед уривчастого й калейдоскопічного відтворення цієї подорожі автор акцентує увагу на земляках, яких вдавалося зустріти на чужині, на польській мові, яку все рідше можна було почути, а також на пейзажних замальовках. Окрім цього, мемуари насичені численними географічними нарисами й етнографічними розвідками, які покликані виконати декілька важливих функцій у тексті. По-перше, вони дозволяють читачеві знизити рівень емоційної напруги й відволіктися від безрадісної щоденності заслання, створюючи певну поліфонію звучання, по-друге, уповільнити розвиток дії та сконцентруватися на окремих елементах просторової організації мемуарів, а по-третє, задовольнити пізнавальні прагнення реципієнтів, оскільки суто наукових праць про природу й побут корінних народів Азії в той час у Європі практично не існувало. Увесь XXII розділ присвячений детальному аналізу географічного розташування й клімату Сибіру, промислам і торгівлі, його корінному населенню, яке потерпає від росіян, а також від тих звичаїв і законів, які вони принесли разом із жорстокою колонізаторською політикою.

Автор звертає увагу також на складність збереження національної ідентичності в умовах Сибіру, оскільки, окрім татар і євреїв, яких виокремлює походження, мова, релігія та звичаї, представники інших народів, які тут опиняються примусово або ж добровільно, з часом швидко асимілюються з «російсько-слов'янським населенням, повністю ним поглинуті» [9, с. 270]. Регіональна приналежність починає превалювати над національною самосвідомістю, що було ключовим завданням імперської політики. Одним з головних важелів впливу, на думку мемуариста, стає російська мова, нею змушені говорити представники навіть найбільш відсталих племен, що населяють віддалені райони Сибіру.

Окрім цього, автор спостерігає за явищем послаблення суспільної моралі, зумовленого багатьма факторами, зокрема надзвичайно суворими умовами, де людина змушена виживати, а також цілеспрямованою державною політикою, яка заохочувала, до прикладу, вживання алкоголю і не звертала уваги на порушення загальноприйнятих норм поведінки. Р. Петровський протиставляє схожий більше до тваринного спосіб життя самоїдів, остяків, камчадалів й інших корінних народів невисокому моральному рівню самих колонізаторів, які своєю зіпсованістю могли б позмагатися з мешканцями найбільш зіпсованих європейських міст: «Там цивілізація дійшла висновку, що сорому не існує, що закон природи *in brutto* є першим законом для людини; а тут варвар у своєму упослідженні без зусиль, праці та мозолів стоїть на властивому йому шляху тваринності, на який після величезних зусиль розуму, після досліджень та розвідок ступила цивілізована людина» [9, с. 276]. Проте суттєва різниця полягає в турботі європейців про матеріальне становище власної родини та належне виховання молодого покоління, чого мешканцям Сибіру бракує.

Третій том присвячений ретельній підготовці та реалізації втечі із заслання, успішно здійсненої впродовж 1845–1846 рр. Мемуари змінюють звучання: відчутний перехід від сухого й холодно-відстороненого до бадьоро-авантюрного. Пригодницькі перипетії чергуються з пейзажними замальовками, екскурсами в історію й описами містечок, через які було прокладено шлях до свободи, а 22 жовтня 1846 р. Р. Петровський прибув до Парижа. Повертаючись до подій свого життя з певної часової дистанції, автор зазначив, що вижив цілком випадково, адже мав принаймні кілька разів загинути: спершу в Києві, де його повинні були розстріляти, але не розстріляли, вдруге – під час втечі, де кілька разів міг бути схоплений, але не був, а втретє – в Крулівці, коли його мали передати росії, але не передали [10, с. 275].

Висновки. Спогади Є. Фелінської та Р. Петровського – яскравий зразок мемуарної літератури епохи романтизму. Тексти, які акумулювали особистісний досвід заслання, користувалися популярністю за кордоном, про що свідчать численні переклади різними європейськими мовами. Привертали увагу й постаті самих мемуаристів, волинян, представників одного покоління, які за власні політичні переконання й підпільну діяльність були репресовані.

Ці тексти збагатили сибірську тематику історичною, етнографічною та географічною складовою, значно підваживши усталений романтичний міф. Митці звернули увагу на механізми імперської урядової політики, зокрема етнічна асиміляція, обов'язковість російської мови для корінних народів, маніпуляція релігією, законодавством тощо, які допомагали тримати впокореними численні народи Сибіру. Для мемуарів Р. Петровського характерна відкритість, глибока емоційність та гостра критика владних структур Російської імперії, чого Є. Фелінська собі не могла дозволити з огляду на цензуру. «Спогади з подорожі до Сибіру...» постають складним жанровим утворенням, яке об'єднує нотатки з подорожі, щоденник, листи, етнографічні нариси та фольклорні елементи, а «Мемуари про перебування в Сибіру» мають більш чітку структуру й неускладнені генеалогічними нашаруваннями.

Список використаних джерел та літератури

1. Ершов В. Польська література Волині доби романтизму: генеалогія мемуаристичності. Житомир : Полісся, 2008. 624 с.
2. Bachórz J. Pamiętnik niezwykłej ucieczki z Syberii. *Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza*. 1993. No 28. S. 15–29.
3. Bağlajewski A. „Jej dzieje na Sybirze...”. *Roczniki Humanistyczne*. 1995. Vol 43. No 4. S. 172–177.
4. Cedro W. Pobyt Ewy Felińskiej, Józefy Rzązewskiej i Pauliny Wilczopolskiej na zesłaniu w I połowie XIX wieku. *Meritum*, 2017. T. IX. S. 67–80.
5. Cwenk M. Felińska. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2012. 280 s.
6. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie. Wilno : J. Zawadzki, 1852. T. 1. 348 s.
7. Król M. Ewunia Wendorffówna – Ewa Felińska. Epizody z biografii zesłanki (cz. II). URL: <https://swiatsybiru.pl/pl/ewunia-wendorffowna-ewa-felinska-epizody-z-biografii-zeslanki-cz-ii/> (дата звернення: 20.02.2026).
8. Piotrowski R. Pamiętniki z pobytu na Syberji. Poznań : J. K. Żupański, 1860. T. 1. 325 s.
9. Piotrowski R. Pamiętniki z pobytu na Syberji. Poznań : J. K. Żupański, 1861. T. 2. 335 s.
10. Piotrowski R. Pamiętniki z pobytu na Syberji. Poznań : J. K. Żupański, 1861. T. 3. 276 s.
11. Pugacewicz I. H. Z francuskiej perspektywy – o zsyłce na Syberię Rufina Piotrowskiego i jej emigracyjnym wymiarze. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*. 2016. z. 1 (159). S. 99–110.
12. Roćko A. Świat wspomnień Ewy Felińskiej z Wendorffów. *Napis*. Seria IX. 2003. S. 185–194.

References (translated & transliterated)

1. Yershov, V. (2008). Polska literatura Volyni doby romantyzmu: henealohiia memuarystychnosti [Polish Literature of Volyn in the Romantic Era: A Genealogy of Memoirism]. Zhytomyr: Polissia [in Ukrainian].
2. Bachórz, J. (1993). Pamiętnik niezwykłej ucieczki z Syberii [The Memoirs of an Extraordinary Escape from Siberia]. *Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza – Yearbook of the Adam Mickiewicz Literary Society*. No 28, pp. 15–29 [in Poland].
3. Bałajewski, A. (1995). „Jej dzieje na Sybirze...” [Her life in Siberia]. *Roczniki Humanistyczne*. Vol 43 (No 4), pp. 172–177 [in Poland].
4. Cedro, W. (2017). Pobyt Ewy Felińskiej, Józefy Różewskiej i Pauliny Wilczopolskiej na zesłaniu w I połowie XIX wieku [The exile of Ewa Felińska, Józefa Różewska, and Paulina Wilczopolska in the first half of the 19th century]. *Meritum*, (Vol. IX), pp. 67–80 [in Poland].
5. Cwenk, M. (2012). Felińska [Felinska]. Lublin: Wydawnictwo KUL [in Poland].
6. Felińska, E. (1852). Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie [Memories of a Journey to Siberia, Stay in Berezov and Saratov]. Wilno: J. Zawadzki, (Vol. 1) [in Poland].
7. Król, M. (2023). Ewunia Wendorffówna – Ewa Felińska. Epizody z biografii zesłanki (cz. II) [Ewunia Wendorffówna – Ewa Felińska. Episodes from the Biography of a Female Exile (Part II)]. URL: <https://swiatsybiru.pl/pl/ewunia-wendorffowna-ewa-felinska-epizody-z-biografii-zeslanki-cz-ii/> (дата звернення: 20.02.2026) [in Poland].
8. Piotrowski, R. (1860). Pamiętniki z pobytu na Syberji [Memoirs of a Stay in Siberia]. Poznań: J. K. Żupański, (Vol. 1) [in Poland].
9. Piotrowski, R. (1861). Pamiętniki z pobytu na Syberji [Memoirs of a Stay in Siberia]. Poznań: J. K. Żupański, (Vol. 2) [in Poland].
10. Piotrowski, R. (1861). Pamiętniki z pobytu na Syberji [Memoirs of a Stay in Siberia]. Poznań: J. K. Żupański, (Vol. 3) [in Poland].
11. Pugacewicz, I. H. (2016). Z francuskiej perspektywy – o zsyłce na Syberię Rufina Piotrowskiego i jej emigracyjnym wymiarze [From a French Perspective: The Siberian Exile of Rufin Piotrowski and Its Dimensions in Exile]. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny – Migration Studies – Polonia Review* (z. 1 (159)), pp. 99–110 [in Poland].
12. Roćko, A. (2003). Świat wspomnień Ewy Felińskiej z Wendorffów [The World of Memories of Ewa Felińska, née Wendorff]. *Napis – Writing*. Seria IX, pp. 185–194 [in Poland].

Дата надходження статті: 27.02.2026 року.

Дата прийняття статті: 02.04.2026 року.

Опубліковано: 29.05.2026 року.

